

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Βυζαντινομουσικολογικές μεταπτυχιακές σπουδές Ὁργάνωση καὶ προοπτικές

ΘΑ ΑΠΟΠΕΙΡΑΘΩ ΕΔΩ νὰ ὑποδαυλίσω σκέψεις γύρω ἀπὸ τὴν ὁργάνωση καὶ τὶς προοπτικὲς ἑνὸς μεταπτυχιακοῦ προγράμματος βυζαντινομουσικολογικῶν σπουδῶν μὲ δεδομένη τὴν εὐνοϊκὴ συγκυρία τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια οὐσιαστικῶν συζητήσεων στὸ Τμήμα Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν γιὰ τὴ γενικώτερη ὁργάνωση τῶν ἐκεῖ μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, ἀλλὰ καὶ θάσει τῆς εἰδικώτερης συμμετοχῆς μου στὸ σχεδιασμὸ ἑνὸς ἀναμορφωμένου προγράμματος προπτυχιακῶν σπουδῶν γιὰ τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας τοῦ ἰδίου Τμήματος, ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ προσωπικὲς παρατηρήσεις κατὰ τὴ συνεργασία (ὡς μέλος τριμελοῦς συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιβλέπων καθηγητῆς) μὲ ὑποψήφιους διδάκτορες τοῦ Τμήματός μας, ἡ πενιχρὴ προσωπικὴ μου ἐμπειρία πάνω στὴν ὁργάνωση καὶ στὶς προοπτικὲς τῶν βυζαντινομουσικολογικῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν μου ὑπαγορεύει τρία ἐρωτήματα, γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ θὰ περιστραφεῖ τὸ παρὸν κείμενο:

Ἑρώτημα 1^ο

*Ποιά τὰ ἀπαραίτητα γνωστικὰ ἐφόδια
γιὰ ἓνα ἐκκολαπτόμενο ἐπιστήμονα βυζαντινομουσικολόγο;*

Τὸ συγκεκριμένο ἐρώτημα πρέπει σαφῶς νὰ διερευνηθεῖ πρὸς δύο κατευθύνσεις:

α'. Τί ἀπαιτεῖται γιὰ ὅσους ἐπιθυμοῦν ἀπλῶς σφαιρικὴ γνώση τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας, μὲ κατάληξή τὴ σύνταξη μιᾶς περιορισμένου εὗρους διπλωματικῆς ἐργασίας;

6'. Ποιά ή περαιτέρω προετοιμασία εκείνου του μεταπτυχιακού φοιτητή, που επιθυμεί να προχωρήσει στην εκπόνηση διδακτορικής διατριβής;

Τα ζητούμενα και για τις δύο παραπάνω περιπτώσεις δεν νομίζω ότι διαφοροποιούνται ουσιαστικά, ότι μεταβάλλεται είναι απλώς ο βαθμός εξειδίκευσης, ή τριβή, ή άσκηση, ή έρευνητική έμβάθυνση, ή «έξis της τέχνης», κατά τον Γαβριήλ ιερομόναχο [βλ. Γαβριήλ, σσ. 88-90⁵⁸⁶⁻⁵⁸⁷]. Είηαι, επίσης, προφανές ότι όσο ευρύτερο και άρτιότερα οργανωμένο έμφανίζεται τó προπτυχιακό τόσο περιορίζονται οι έλλείψεις και ένισχύεται ή εξειδίκευση του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών, καθ' ότι, βέβαια, τὰ κατά τó τελευταίο παρεχόμενα μαθήματα τελούν σέ άμεση συνάρτηση πρὸς τὰ αντίστοιχα του πρώτου.

Για παράδειγμα, εάν ύποτεθει ότι ένας φοιτητής παρακολούθησε έπιμελώς μιάν διευρυμένη ένότητα μαθημάτων του γνωστικού άντικειμένου της βυζαντινής μουσικολογίας, από την προπτυχιακή αυτή εκπαίδευσή του (και χωρίς προγενέστερη, άλλοθεν, γνώση της ψαλτικής) θά έχει λογικά όπλισθει με τις έξis γνώσεις:

❖ από θεωρητική άποψη:

Έπάρκεια όχι μόνον σέ εισαγωγικά, αλλά και σέ ειδικώτερα ιστορικά και αισθητικά θέματα της βυζαντινής και της μεταβυζαντινής ψαλτικής παράδοσης [ανάφέρονται, ένδεικτικά, κάποια σχετικά μαθήματα: Είσαγωγή στη βυζαντινή μουσικολογία / Ψάλτες και χοροί ψαλτών // Χρονοτοπογεωγραφία της ψαλτικής παραδόσεως / Ιστορία της ψαλτικής τέχνης Α'-Β' / Προσωπογραφίες των κατά τόπους μελοποιών // Ψαλτική μελοποιία και μορφολογία Α'-Β' / Τὰ γένη και είδη της βυζαντινής μελοποιίας / Τό ψαλτήρι του Δαβίδ στη βυζαντινή μελοποιία / Μεθοδολογία καταλογογράφησης μουσικών χειρογράφων] παράλληλα, ικανοποιητική έννημέρωση για τή ζῶσα λειτουργική διάσταση της ψαλτικής τέχνης, με την άναφορά σέ ύμνογραφικά και τελετουργικά ζητήματα [ένδεικτικά μαθήματα: Βυζαντινή ύμνογραφία // Βυζαντινή λειτουργική-τελετουργική].

❖ από πρακτική άποψη:

Έξ άρχής εκμάθηση και άσκηση στη χρήση του συστήματος της νέας μεθόδου, αλλά και εύχερης παρακολούθηση των διαφόρων έξελικτικών φάσεων της ψαλτικής σημειογραφίας, κυρίως δέ έξοικείωση με τó καίριο θέμα της έξήγησης [ένδεικτικά μαθήματα: Προθεωρία της ψαλτικής

τέχνης // Ὁρθογραφία τῆς ψαλτικῆς σημειογραφίας / Ἑλληνικὴ ρυθμοποιία / Κριτικὴ ἐκδόση ψαλτικῶν μελοποιημάτων / Ἡλεκτρονικὴ χρῆση τῆς ψαλτικῆς σημειογραφίας // Ἐκφώνητικὴ σημειογραφία καὶ πράξη / Βυζαντινὴ σημειογραφία καὶ παλαιογραφία // Ἐξήγηση τῆς ψαλτικῆς σημειογραφίας] παράλληλα, εἰδικώτερη σπουδὴ τῆς βυζαντινῆς ὀκτατηχίας, ἀπὸ κοινοῦ μὲ πλεόν ἐξειδικευμένη ἀναφορὰ σὲ ἐπὶ μέρους ζητήματα ψαλτικοῦ ρεπερτορίου [ἐνδεικτικὰ μαθήματα: Θεωρία καὶ πράξη τῆς ὀκτατηχίας / Θεωρία καὶ πράξη τῆς ψαλτικῆς τέχνης Α΄Β΄ // Ἐντυπα ψαλτικὰ βιβλία / Συνδρομητὲς μουσικῶν βιβλίων / Θέματα ψαλτικῆς ἐρμηνείας].

Ἐάν, τώρα, ὁ ἀπὸ παρόμοιες προπτυχιακὲς σπουδὲς προερχόμενος φοιτητὴς ἐγγραφεῖ στὴ συνέχεια σὲ μεταπτυχιακὸ πρόγραμμα σπουδῶν γιὰ περαιτέρω εἰδίκευση στὴ βυζαντινὴ μουσικολογία, θὰ ἀπομένει –κατὰ τὴ γνώμη μου– νὰ ἐκπαιδευθεῖ ἐπιπλέον πάνω στὰ ἐξῆς δύο θέματα:

- ❖ *Βιβλιογραφικὴ ἐποπτεία*, ἐκτεινόμενη σὲ δύο παραμέτρους: πηγὲς καὶ βοηθήματα.
- ❖ *Συγγραφικὴ ἀσκήση*, ποὺ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς προετοιμασία γιὰ τὴν ἐκπόνηση ἀδιάκριτα διπλωματικῆς ἐργασίας ἢ διδακτορικῆς διατριβῆς.

Ἀναλυτικώτερα:

Ὡς πηγὲς τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας ἐννοοῦνται, βέβαια, οἱ χειρόγραφοι μουσικοὶ κώδικες, τὰ ἐντυπα μουσικὰ βιβλία, καθὼς καὶ οἱ ποικίλες μουσικὲς ἐκδόσεις δίσκων ἢ φωνοταινιῶν. Γύρω ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα θέματα εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπτυχθεῖ ἓνα εὐρὺ πλέγμα εἰδικῶν μαθημάτων ἢ σεμιναριακῶν ἀσκήσεων, ὅπως ἐνδεικτικὰ τὰ ἀκόλουθα:

1. Γιὰ τοὺς χειρόγράφους μουσικοὺς κώδικες

- ❖ *Ζητήματα παλαιογραφικά*: γενικώτερη ἐνημέρωση γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τὴ σύσταση τοῦ χειρογράφου (ὕλικά καὶ ὄργανα γραφῆς, μορφή τῶν κωδίκων)· τρόπος προσέγγισης καὶ μελέτης (διττὴ ἀνάγνωση ποιητικοῦ καὶ μουσικοῦ κειμένου· ἐκδοχὲς τῆς σημειογραφίας)· διαδικασία χρονολόγησής (ἄμεση, ἀπὸ κολοφῶνες καὶ βιβλιογραφικὰ σημειώματα, ἔμμεση, ἀπὸ ἐσωτερικὲς παλαιογραφικὲς ἢ μουσικολογικὲς ἐνδείξεις).

- ❖ *Ζητήματα μεθοδολογίας καταλογογράφησης*¹: ὕφιστάμενοι κατά-λογοι ἀμιγῶς μουσικῶν χειρογράφων (ἐπὶ μέρους τακτικές καταλογογράφησης): εἶδη τῶν μουσικῶν κωδίκων (ὀνοματολογία): ρεπερτόριο χειρογράφων ἀνὰ εἶδος (περιεχόμενα καὶ διάκριση σὲ κώδικες ὁμοιογενεῖς καὶ ἀνομοιογενεῖς): λεπτομέρειες μιᾶς μουσικολογικῶς ἐπωφελοῦς μεθόδου καταλογογράφησης (ἀνακλύπτοντα προβλήματα, καθιέρωση κοινῶς ἀποδεκτοῦ συστήματος): ἐστίες θησαυρισμοῦ μουσικῶν χειρογράφων (πρωτογενεῖς συλλογές, σὲ μονές-βιβλιοθήκες-ἢ ὅπου ἄλλου: ἀρχεῖα μικροταινιῶν, σὲ ἐρευνητικά ἢ παλαιογραφικὰ κέντρα).
- ❖ *Ζητήματα ἐκμετάλλευσης τῶν πηγαίων πληροφοριῶν*: τεχνικὲς ἀποδελτίωσης: καταρτισμὸς πινάκων (ἐργογραφίας ἀνὰ μελουργό: χειρόγραφης παράδοσης ἀνὰ εἶδος ψαλμωδίας: ἰδιαίτερη ἐπισήμανση τῆς χειρόγραφης παράδοσης βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν θεωρητικῶν συγγραφῶν): ταξινόμηση τῶν πηγῶν (κατὰ συλλογή: κατὰ εἶδος: κατὰ χρονικὲς περιόδους): τελικὴ ἐποπτεία τοῦ πηγαίου μουσικοῦ ὕλικου (χρονολογημένα καὶ ἀχρονολόγητα μουσικὰ χειρόγραφα: χειρόγραφα γραμμένα ἀπὸ ἐπώνυμους ἢ ἄδηλους κωδικογράφους: κτήτορες μουσικῶν κωδίκων: μετακινήσεις τῶν χειρογράφων).

2. Γιὰ τὰ ἐντυπα μουσικὰ βιβλία

- ❖ *Ζητήματα ἱστορικά*: ἡ μουσικὴ τυπογραφία στὸ παρελθόν, στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον (ἡ ἐφεύρεση, οἱ ἐπιμελητές, οἱ ἐκδότες καὶ οἱ ἐκδοτικοὶ οἴκοι, οἱ χαρακτεῖς καὶ τὰ τυπογραφεῖα, οἱ χορηγοί, οἱ συνδρομητές, τὰ τραβήγματα, ἡ διακίνηση, ὁ μηχανισμὸς λειτουργίας, οἱ κατὰ διαφορετικὴ σημειογραφία προσαρμογὲς καὶ οἱ ἀλλόγλωσσες ἐκδόσεις, ἡ ὥς σήμερα διαχρονικὴ ἐπιβίωση τῆς τέχνης): καταγραφή, συγκέντρωση, μελέτη, ἀξιολόγηση τοῦ συνόλου τῆς σχετικῆς ἐκδοτικῆς παραγωγῆς.

1. Προσωπικά, παραδίδω σχετικὸ σεμινάριο στὸ Τμῆμα Μουσικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν [· Μεθοδολογία καταλογογράφησης μουσικῶν χειρογράφων]· ἡ συγκεκριμένη προσπάθεια συναρτᾶται καὶ πρὸς τὴν προσωπικὴ μου ἐρευνα σχετικὰ μὲ τοὺς καταλόγους τῶν ἀμιγῶς μουσικῶν χειρογράφων κωδίκων [· Κατάλογοι ἀμιγῶς μουσικῶν χειρογράφων κωδίκων: συμβολὴ στὴ βιβλιογραφία τῆς βυζαντινῆς μουσικο-λογίας].

- ❖ *Ζητήματα ρεπερτορίου*²: διαχρονική θεώρηση του (ανά μουσικό βιβλίο, ανά είδος ψαλμωδίας, ανά μελοποιό, ανά χρονική περίοδο κ.λπ.) ανθολογουμένου μουσικού ρεπερτορίου· καταρτισμός γενικού πίνακα των δημοσιευμένων μουσικών συνθέσεων (επισήμανση διαφοροποιήσεων των μελοποιημάτων, λόγω εξηγήσεων, διασκευών ή άλλων επεμβάσεων).

3. Για τις ποικίλες μουσικές εκδόσεις δίσκων ή φωνοταινιών

- ❖ *Ζητήματα καταγραφής*: οι κατά καιρούς κυκλοφορηθείσες μουσικές εκδόσεις δίσκων γραμμοφώνου, δίσκων βινυλίου, κασετών, ψηφιακών δίσκων ή άλλης ηλεκτρονικής μορφής ήχογραφήσεων (άποπειρα ανεύρεσης, συλλογής και αναλυτικής καταγραφής)³.
- ❖ *Ζητήματα επεξεργασίας*: κριτική αξιολόγηση του συνόλου των σχετικών εκδόσεων, ως προς τη μορφή (ιστορικές, ζωντανές, επετειακές, συμπρωματικές, έρευνητικές, έμπορικές ήχογραφήσεις· συνοδευτικό υλικό· έκδοτικοί φορείς), τα περιεχόμενα (προτιμώμενο ρεπερτόριο και οι πηγές του) και τους έρμηνευτές (μονοφωνάρηδες ή χοροί ψαλτών· μουσικά σωματεία και σύλλογοι· άνδρικές ή γυναικείες χορωδίες· μουσικοί όμιλοι μοναχών ή μοναζουσών· χοράρχες, χορωδοί κ.λπ.)· σχεδιασμός ενός γενικού συγκριτικού πίνακα.

Ως βιβλιογραφικά βοηθήματα της βυζαντινής μουσικολογίας θεωρούνται, προφανέστατα, τα σχετικά παντοιόγλωσσα αυτότελη βιβλία, διάσπαρτα άρθρα, επί μέρους μελέτες, ειδικώτερα λήμματα κ.λπ., όσα διαχρονικά ανευρίσκονται δημοσιευμένα κατά ποικίλους τρόπους και σε διάφορα έντυπα μέσα. Απτή προβάλλει εδώ ή ανάγκη της συγκέντρωσης και εκμετάλλευσης αυτού του εκτεταμένου υλικού, έγχειρημα πού με

2. Προσωπικά, σχεδιάζω τη σύνταξη ενός *Ταμείου* των δημοσιευμένων μουσικών συνθέσεων, βάσει του οποίου ο βυζαντινομουσικολόγος έρευνητής θα πληροφορείται άμέσως ποιά μελοποίηση και πόσες φορές και σε ποιές συγκεκριμένες εκδόσεις και κατά ποιά ειδικώτερη έκδοχή (εξήγηση, προσαρμογή, διασκευή κ.λπ.) είναι δημοσιευμένο.

3. Είναι γνωστό ότι, στή μορφή της φωνοταινίας τουλάχιστον, έχουν συγκεντρωτικά κυκλοφορηθεί πολυάριθμες σχετικές εκδόσεις που είναι, νομίζω, καιρός να ανάζητηθούν και να συγκεντρωθούν σε κάποιο έπίσημο οικείο άρχείο· προς τήν κατεύθυνση αυτή καίρια μπορεί να είναι ή συμβολή της Έκκλησίας της Ελλάδος (μέσω των κατά τόπους ιερών μητροπόλεων) και κυρίως του πανελληνίου συλλόγου ιεροψαλτών (αυτότελως, αλλά και παρομοίως μέσω των κατά τόπους μουσικών συλλόγων).

ἐξαίρεση τις μεμονωμένες βιβλιογραφίες ἐξειδικευμένων διατριβῶν δὲν ἔχει δυστυχῶς ἐπιχειρηθεῖ σὲ συγκεντρωτικὸ ἐπίπεδο⁴.

Τέλος, ἡ μνημονευόμενη συγγραφικὴ ἀσκήση, τὰ πρωτόλεια δοκίμια τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ τροφοδοτηθοῦν μὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἐπισημανθέντα θέματα, πρέπει σαφῶς νὰ περιλαμβάνει ἐξοικείωση μὲ τὰ ἀκόλουθα σημεία⁵:

- ❖ *Εἶδη γραπτοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου* (διατριβή, διπλωματικὴ ἐργασία, μονογραφία, ἐγχειρίδιο, ἀνακοίνωση, μελέτη, ἄρθρο, λήμμα, βιβλιοκρισία, δοκίμιο, σεμινάριο, διάλεξη κ.λπ.)· κριτήρια γραφῆς.
- ❖ *Διάκριση τῶν δύο ἐπιπέδων ἐπιστημονικῆς γραφῆς* κυρίως κείμενο-ὑποσημειώσεις (συγγραφικὸ ὕφος, παραθέματα, λέξεις καὶ φράσεις κλειδιὰ γιὰ κάθε περίπτωση).
- ❖ *Φιλοσοφία, δεοντολογία καὶ τρόπος λειτουργίας τῶν ὑποσημειώσεων* (παραπομπή, σχόλιο, τεκμηρίωση, διευκρίνηση, περαιτέρω ἐπισήμανση, ὑπομνηματισμός, κριτικὴ ἀξιολόγηση, δευτερεῦον ἐπίπεδο συλλογισμοῦ, δημιουργία προβληματισμοῦ, πρόκληση διαλόγου).

4. Προσωπικά, ὁραματίζομαι τὴ σύνταξη μιᾶς βιβλιογραφίας τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας, ποὺ θὰ περιλαμβάνει ὅλα (εἰ δυνατόν) τὰ ἐλληνόγλωσσα καὶ ξενόγλωσσα σχετικὰ μελετήματα, ποικιλότροπα ταξινομημένα (κατὰ συγγραφείς, κατὰ θέματα, κατὰ χρονολογία, καὶ πάντως ἀφειδῶς πλουτισμένα μὲ γενικότερα ἢ ἐιδικότερα εὑρετήρια), συγκεντρωμένα ὅχι ἔμμεσα (εἰλημμένα δηλαδὴ ἀπὸ παραπομπὲς ἄλλων ὁμοειδῶν βυζαντινομουσικολογικῶν μελετῶν) ἀλλὰ ἄμεσα, ἐλεγμένα κατόπιν αὐτοψίας καὶ διαθασμένα, σημειωμένα δὲ ὅχι ἀπλῶς ὡς μία βιβλιογραφικὴ παραπομπή, ἀλλὰ συνοδευμένα τὸ καθένα ἀπὸ εὐσύνοπτη περίληψη τῶν περιεχομένων του. Ἡ χρησιμότητα μιᾶς τέτοιας βιβλιογραφίας εἶναι προφανὴς καὶ εὐκολονόητη· πλέον περιζήτητο, βέβαια, θὰ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ἐρευνητικὸ κέντρο ἢ τὸ πανεπιστημιακὸ τμήμα ὅπου θὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ συγκέντρωση, σὲ πρωτότυπη μορφή ἢ κατὰ ἀντίγραφα, ὅλων τῶν καταγεγραμμένων βυζαντινομουσικολογικῶν μελετῶν.

5. Πρόκειται, ἀναμφίβολα, γιὰ εὐρύτατα γνωστὰ καὶ αὐτονόητα στὸν ἐν γένει ἐπιστημονικὸ στίβο θέματα· ἐν προκειμένῳ, πάντως, εἶναι ἐντελῶς ἀπαραίτητη ἡ ἐξειδίκευσή τους γιὰ τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο ἄμεση ἀντιμετώπιση τοῦ πράγματος καὶ ἡ σύνταξη ἐνὸς γενικὰ ἀποδεκτοῦ ἐγχειριδίου βυζαντινομουσικολογικῆς ἐρευνας παραμένει ἀκόμη ἓνα σοβαρὸ ζητούμενο.

- ❖ *Τεχνική καὶ μορφολογία δόμησης τῶν ὑποσημειώσεων (παραπεμπτικές ἐκφράσεις, βραχυγραφίες-συντομογραφίες, ἀκριβὴς τρόπος καταγραφῆς τῆς παραπομπῆς, κανόνες βιβλιογραφικῶν παραθεμάτων).*

Ἔρωτημα 2°

Πῶς θὰ ὁργανωθεί τὸ μεταπτυχιακό;

Ὁ γιὰ τὴν ὁργάνωση τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν οἰκεῖος λόγος μᾶς ἐπαναφέρει στὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ στὴ δυνατότητα ὑλοποίησης ὅσων θεωρητικά (καὶ πολλὲς φορές φιλόδοξα ἢ μεγαλόπνοα) σχεδιάζονται στὸ ἀκαδημαϊκὸ σπουδαστήριο. Ἀφήνοντας, πρὸς τὸ παρόν, ἐκτὸς σχολιασμοῦ τὰ πάσης φύσεως ἀνακύπτοντα διοικητικὰ θέματα, μποροῦμε, πιστεύω, νὰ συμφωνήσουμε ὅτι ἡ ὁργάνωση τῶν βυζαντινομουσικολογικῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν συνδέεται ἀπόλυτα πρὸς τὴν τρέχουσα μορφή ἢ τὴν ὅποια ἐπικείμενη ἀναβάθμιση καὶ ἀναδιάρθρωση τῶν ἀντίστοιχων προπτυχιακῶν σπουδῶν. Γιὰ νὰ τὸ συμπυκνώσω, ἐπαναλαμβάνω πῶς ὅσα γνωστικὰ ἐφόδια ἐλλείπουν ἀπὸ τὰ προπτυχιακὰ μαθήματα πρέπει ἀπαραίτητα νὰ συμπεριληφθοῦν στὰ μεταπτυχιακὰ (πρᾶγμα ποὺ δυσκολεύει, βέβαια, τὴν ὁργάνωσή τους, καθὼς διευρύνει τὸ φάσμα ἐκείνων τῶν διδακτέων μαθημάτων, τῶν ἱκανῶν καὶ ἀναγκαίων γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐπάρκεια τῶν μεταπτυχιακῶν φοιτητῶν)· ἀντίθετα, ἡ πρὸς συγκεκριμένη κατεύθυνση ἐπάρκεια τῶν διδασκομένων προπτυχιακῶν μαθημάτων βοηθεῖ ἀποφασιστικὰ τὴν καλύτερη καὶ λυσιτελέστερη ὁργάνωση τῶν μεταπτυχιακῶν. Καὶ πάλι, ὅμως (σύμφωνα καὶ μὲ τὸ παραπάνω παράδειγμα), ἓνα Τμῆμα θεωρητικῆς κατεύθυνσης δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξειδικεύσει τίς μεταπτυχιακὲς σπουδὲς τοῦ πρὸς πρακτικὴ κατεύθυνση καὶ ἀντίστροφα. Ἡ διολίσθηση πρὸς τὴ μονομέρεια (συγκεκριμένη κατεύθυνση σπουδῶν) εἶναι μία παράμετρος τοῦ θέματος ποὺ δὲν νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ ξεπερασθεῖ ἀπὸ τὴν αὐτοδύναμη γιὰ κάθε Τμῆμα ὁργάνωση μεταπτυχιακῶν σπουδῶν· χρήσιμη καὶ ἴσως ἀποκαλυπτικὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἦταν μιὰ διαπανεπιστημιακὴ ἢ διατμηματικὴ συνεργασία ποὺ ἂν ὁργανωθεί μεθοδικὰ καὶ λειτουργήσῃ ἀρμονικὰ προοιωνίζεται, σίγουρα, λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Γιὰ παράδειγμα, εὐκταῖος θὰ ἦταν ἓνας καταμερισμὸς ἐργασιῶν, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ λάβει χα-

ρακτῆρα γεωγραφικό (διάκριση ἐρευνητικῶν πεδίων κατὰ εὐρύτερες περιοχές, ὅπως βόρεια-νότια-δυτική κ.λπ. Ἑλλάδα) ἢ χαρακτηῖρα γνωστικό (μὲ ἀντίστοιχη διάκριση τῶν πεδίων ἀνὰ θέματα, ἀνὰ χρονικὲς περιόδους κ.λπ., ἀνάλογα μὲ τὴν εἰδίκευση τῶν κατὰ Πανεπιστήμια μελῶν ΔΕΠ). Εἶναι καιρὸς νὰ τολμήσουμε μετὰβαση ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ στὴ συλλογικὴ ἐρευνητικὴ ἐργασία· τὸ ἀπαιτεῖ ὅχι μόνον τὸ εὖρος τῶν ἐπιδιωκομένων ἐγχειρημάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ σύγχρονη περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας ἀντίληψη.

Ἑρώτημα 3°

Ποιὲς οἱ προοπτικὲς γιὰ τοὺς ἐπίδοξους νέους ἐπιστήμονες;

Ἡ σοβαρὴ ἀντιμετώπιση, ἡ πολυπρισματικὴ ὀργάνωση καὶ ἡ ἀκριβὲς ρύθμιση ὅσων ἀκροδιγῶς ἐπιστημάνθησαν παραπάνω εἶναι σαφὲς ὅτι θὰ δημιουργήσει γιὰ τοὺς μελλοντικοὺς βυζαντινομουσικολόγους τὶς προϋποθέσεις μιᾶς ἐνδeleχοῦς καὶ συστηματικῆς προετοιμασίας, προκειμένου εὐχερῶς νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ ὁποιοδήποτε θέμα (παλαιὸ ἢ ὄψιμο· θεωρητικὸ ἢ πρακτικόν· ἱστορικὸ ἢ αἰσθητικόν) τοῦ εὐρύτερου γνωστικοῦ ἀντικειμένου τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας. Καὶ πρέπει νὰ τονισθεῖ, ἀκροτελευτίως, ὅτι οἱ προοπτικὲς ἐνὸς βυζαντινομουσικολογικοῦ μεταπτυχιακοῦ προγράμματος σπουδῶν εἶναι ἀμφίδρομες· στοὺς μὲν φοιτητὲς ἐπιδαφιεύει τὴν προπαίδευσιν καὶ τὴν ἄσκησιν, δηλαδὴ τὴ λιπαρὴ ἐπιστημονικὴ ἐμπειρία ποὺ τοὺς ὁδηγεῖ εἴτε στὴν ἐπιθυμητὴ ἐποπτεία τῆς τέχνης εἴτε, μὲ ὁμαλοποιημένη πλέον τὴν ὁδόν, στὴν ἐκπόνησιν διδακτορικῆς διατριβῆς· στοὺς δὲ διδάσκοντες παρέχει –ἐκτὸς τῶν ἄλλων– καὶ μιὰ θαυμάσια εὐκαιρία γιὰ ὀργάνωση καὶ προώδηση ἐρευνητικῶν προγραμμάτων γύρω ἀπὸ τὰ βασικὰ desiderata τῆς σύγχρονης βυζαντινομουσικολογικῆς ἔρευνας, ἀλλὰ κυρίως δημιουργεῖ καὶ εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ συσπείρωση καὶ συμπεροβληματισμό...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Α'. ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

Χειρόγραφοι μουσικοί κώδικες

Οί ύφιστάμενοι ἑλληνόγλωσσοι καὶ ξενόγλωσσοι κατάλογοι ἀμιγῶς μουσικῶν χειρογράφων μνημονεύονται ἀναλυτικὰ στὴ διατριβὴ Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., Ὁ πολυέλκας στὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ μελοποιία, Ἀθήναι 2003, σσ. 58-60. Ἐπιπλέον τούτων βλ. τώρα καί: Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Νησιωτικὴ Ἑλλάς. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων μουσικῶν κωδίκων τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν μονῶν, τῶν ἱερῶν ναῶν, ὡς καὶ λοιπῶν συλλογῶν τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος, τόμος Α', Ὑδρα, Ἀθήναι 2005· Στάθης Γρ. Θ., *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Μετέωρα. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων τῆς ἑλληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης, βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν ἱερῶν μονῶν τῶν Μετεώρων*, Ἀθήνα 2006. Τοῦ ἰδίου, «Ἑλληνικὴ ψαλτικὴ τέχνη. Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας», *Θησαυρίσματα* 37 (2007), σσ. 9-59 καὶ 32 εἰκόνες [καὶ ἀνάτυπο· Βενετία 2007]. Γιαννοπούλου Ἐμμανουήλ Στ., «Κώδικες ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς σὲ βιβλιοθήκες τῆς Κρήτης», *Νέα Χριστιανικὴ Κρήτη. Ἐπιστημονικὴ περιοδικὴ ἔκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου*, περίοδος Β', τεύχος 23, Ρέθυμνο 2004, σσ. 289-325. Τοῦ ἰδίου, *Ταμεῖον χειρογράφων ψαλτικῆς τέχνης, Θεσσαλονίκη 2005*. Τοῦ ἰδίου, *Τὰ χειρόγραφα ψαλτικῆς τέχνης τῆς νήσου Ἀνδρου. Ἀναλυτικὸς περιγραφικὸς κατάλογος*, [Ἀνδριακὰ Χρονικὰ 36], Ἄνδρος 2005. Τοῦ ἰδίου, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Ἀγγλία. Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων ψαλτικῆς τέχνης τῶν ἀποκειμένων στὶς βιβλιοθήκες τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου*, Ἀθήνα 2008· πρβλ. καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἡ ψαλτικὴ τέχνη. Λόγος καὶ μέλος στὴ λατρεῖα τῆς ὁρθόδοξης ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 313-355, ὅπου καταγράφεται «βασικὴ βιβλιογραφία γιὰ τοὺς χειρόγράφους κώδικες τῆς ψαλτικῆς» Μπαλαγεώργου Δημητρίου Κ.-Κρητικοῦ Φλώρας Ν., *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς - Σινᾶ. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων στὴν βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ, τόμος Α', Ἀθήνα 2008*. Wanek Nina-Maria, *Nachbyzantinischer Liturgischer Gesang im Wandel. Studien zu den Musikhandschriften des Supplementum Graecum der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien 2007. Vasile Vasile, *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. 1, București 2007. ☼ Γιὰ τὰ δέματα τῆς καταλογογράφησης χειρογράφων μουσικῶν κωδίκων (κυρίως τοῦ Ἀγίου Ὄρους) ὑπάρχει, ἐπίσης, μιὰ σειρὰ μελετημάτων τοῦ Γρ. Θ. Στάθης, γιὰ ἀναλυτικὴ μνεῖα τῶν ὁποίων ὁ ἐνδιαφερόμενος παραπέμπεται στὴν ἐργασία Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., «Εργογραφία Γρηγορίου Θ. Στάθης», «...τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον...». Ἐκφράση ἀγάπης στὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθης. Ἀφιέρωμα στὰ ἐξηντάχρονα τῆς ἡλικίας καὶ στὰ τριαντάχρονα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς προσφοράς του, Ἀθήναι 2001, σσ. 99-201, συγκεκριμένα δὲ στὰ ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 1, 2, 3, 10-13, 19, 42-43, 50-51, 60-61, 64, 71, 80, 113, 114, 117, 148, 219, ἐπισημαίνόμενα ἐκεῖ δημοσιεύματα· βλ. ἐπιπλέον καὶ τὰ ἀκόλουθα νεώτερα δημοσιεύματα τοῦ ἰδίου· «Χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς»,*

Παρουσία *Ιεράς Μονής Δοχειαρίου*, [Ἄγιον Ὅρος] 2001, σσ. 267-274. «Μουσικά χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἀσξά-αυγῆ», *Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διεθνὴ συμπόσια γιὰ τὴ Μακεδονία. Β' συμπόσιο. Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων. Θεσσαλονίκη 14-20 Δεκεμβρίου 1992*, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 661-668 [καὶ ἀνάτυπο]. «Πάλιν ἐξ' Ὁρους. Ἡ σύναξή γιὰ τὴν παρουσίαση τοῦ Γ' τόμου τοῦ καταλόγου "Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς-Ἄγιον Ὅρος" πονήματος τοῦ κ. Γρηγορίου Στάθη, καθηγητῆ τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν», ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν 32^ο τόμο «*Ἐπίσημοι Λόγοι*» περιόδου ἀπὸ 1.9.1993 ἕως 31.8.1994, Ἀθήνα 2003, σσ. 81-99 ⊕ Λοιπὴ σχετικὴ βιβλιογραφία σημειώνεται στὴ συνέχεια ἐνδεικτικὰ: Καρὰ Σίμωνος Ἰ., *Ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ παλαιογραφικὴ ἔρευνα ἐν Ἑλλάδι. Διάλεξις γενομένη ἐν Λονδίῳ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1975*, Ἀθήναι 1976. Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ "Μεγάλου Θεωρητικοῦ" τοῦ Χρυσάνθου», *Ὁ Ἑρμιστὴς* 11 (1974) <Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Ἀφιέρωμα στὸν Κ.Θ.Δημαρᾶ>, Ἀθήνα 1980, σσ. 311-322. Jakovljević Ἀνδρέα, *Δίγλωσση παλαιογραφία καὶ μελωδοί-ὑμνογράφοι τοῦ κώδικα τῶν Ἀθηνῶν 928*, Λευκωσία 1988. Ἀλυγιζάκη Ἀντωνίου Ε., «Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς στὸ ὄριο τῆς Μακεδονίας», *Μουσικοτροπιές* 2 (1993), σσ. 15-18 καὶ 3-4 (1993), σσ. 53-58. Πολίτη Λίνου καὶ Πολίτη Μαρίας, «Βιβλιογράφοι 17^{ου}-18^{ου} αἰῶνα. Συνοπτικὴ καταγραφή», *Δελτίο τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Παλαιογραφικοῦ Ἀρχείου* 6 (1988-1992), Ἀθήνα 1994, σσ. 313-645. Χαλδαϊάκη Ἀχιλλέως Γ., «Ἡ ψαλτικὴ παράδοση τῆς νήσου Ὑδρας. Α'. Ὑδραῖοι κωδικογράφοι, μελουργοὶ καὶ ψάλτες, ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν [32 (1998-2000), σσ. 179-196], Ἀθήνα 2000. Τοῦ ἰδίου, «Συνοπτικὴ θεώρηση τῆς ἐλληνικῆς ψαλτικῆς τέχνης. (Μὲ ἀφορμὴ τὰ ἀποκείμενα στὴν Ἀνδρο μουσικὰ χειρόγραφα)», *Προβλήματα καὶ προοπτικὲς τῆς ἐλληνικῆς μουσικῆς. Πρακτικὰ συμποσίου ἐλληνικῆς μουσικῆς. Ἀρχαία-Βυζαντινὴ-Παραδοσιακὴ-Νεώτερη. Ἄνδρος, 28-29 Αὐγούστου 1999*, [Ἀθήναι 2000], σσ. 51-111 [καὶ ἀνάτυπο, μὲ ἰδιαίτερη σελιδαρίθμηση, Ἀθήναι 2000]. Τοῦ ἰδίου, «Περὶ τὴν καταλογογράφηση τῶν μουσικῶν χειρογράφων τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδος», *Μουσικολογία* 16 (2002), σσ. 143-170. Panagiotides Panagiotēs Ch., "Byzantine and post-byzantine musical manuscripts of Mt. Athos and their importance in modern research", *Byzantine Macedonia. Art, Architecture, Music and Hagiography. Papers from the Melbourne Conference July 1995*, Melbourne 2001, pp. 107-111 [= Παναγιωτίδης Παναγιώτου Χ., *Θέματα Ψαλτικῆς. Μελέτες στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ*, (Κατερίνη 2003), σσ. 15-20] ⊕ Συνδετικὲς πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς παρούσης παραμέτρου ἔρευνας ἐργασίες ἔχει ἐξαγγεῖλει ὁ Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς βλ. τὴν παλαιότερη μελέτη του, «Σπουδὴ καὶ ἔρευνα τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», *Παρνασσός* 13 (1971), σσ. 567-573, ἀλλὰ καὶ τὸ πλέον πρόσφατο βιβλίον ἐκτὸς ἐμπορίου τοῦ ἰδίου, *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς-Σύμμεικτα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς-Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 2000/2001, σσ. 62-64, ὅπου σημειώνεται ὅτι ἐτοιμάζονται τὰ ἔργα *Γραφεῖς μουσικῶν κωδίκων (1453-1820) καὶ Τὰ ἐκκλησιαστικὰ μουσικὰ χειρόγραφα (10^{ου}-19^{ου} αἰ.)* ⊕ Γενικὰ γιὰ παλαιογραφικὰ θέματα βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ Mioni Elpidio, *Εἰσαγωγή στὴν ἐλληνικὴ παλαιογραφία. Μετάφραση Νικολάου Μ. Παναγιωτάκη μὲ συμπληρώσεις τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ μεταφραστῆ*, Ἀθήνα 1985³, ὅπου μνημονεύεται καὶ λοιπὴ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Έντυπα μουσικά βιβλία

Τῇ βασικῇ βιβλιογραφίᾳ τοῦ θέματος στοιχειοθετοῦν οἱ ἀκόλουθες μελέτες Οἰκονομίδου Δημητρίου Β., «Ἀπὸ τὰς ἑλληνο-ρουμανικὰς ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 23 (1953), σσ. 450-471. Καραγεωργοπούλου-Λιώτη Ἀλεξάνδρας, *Αναγραφή τῶν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ ἀποκειμένων βιβλίων βυζαντινῆς μουσικῆς [...]*, ἐν Ἀθήναις 1960. Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., *Ἀναλυτικὴ καὶ κριτικὴ βιβλιογραφία τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Α' Τὰ ἐντυπα μουσικὰ βιβλία (1820-1900). (Περιγραφικὴ καὶ ἐκδοτικὴ δοκιμὴ)*, Ἀθήνα 1971. Λαδᾶ Γεωργίου Γ., *Τὰ πρῶτα τυπωμένα βιβλία βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 1978. Χατζηγιακουμῆ Μανόλη Κ., «Ἄγνωστὸ μουσικὸ ἐντύπο τοῦ 1830», *Ὁ Ἑρμιστὴς* 18 (1986), σσ. 149-150. Ἀλυγίζακη Ἀντωνίου Ε., *Ἐκδσεις παλαιῶν ἐντύπων βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Περίοδος 1820-1910*, Θεσσαλονίκη 1997-1998. Χατζηθεοδώρου Γεωργίου Γ., *Βιβλιογραφία τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Περίοδος Α' (1820-1899)*, Θεσσαλονίκη 1998. Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., «Σημειώματα Κ. Ἀ. Ψάχου ἐπὶ τῶν ἐντύπων μουσικῶν ἐκδόσεων τῆς βιβλιοθήκης του. Α'. 1820-1882», *Οἱ δύο ὄψεις τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς κληρονομιάς. Ἀφιέρωμα εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Περιστερή. Πρακτικὰ τῆς μουσικολογικῆς συνάξεως ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς 10 καὶ 11 Νοεμβρίου 2000 στὸ Μέγαρο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 2003, σσ. 103-150. Παναγιωτίδῃ Παναγιώτου Χ., «Ἐκκλησιαστικὴ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ τυπογραφία», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Νέα Σειρά. Τμῆμα Θεολογίας. Τιμητικὸ Ἀφιέρωμα στοὺς ὁμοτίμους καθηγητὲς Πρόδρομο Ἀκανθόπουλο καὶ Βασίλειο Ψευτογκᾶ, τόμος 11*, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 209-223 [= Παναγιωτίδῃ Παναγιώτου Χ., *Θέματα ψαλτικῆς. Μελέτες στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ*, (Κατερίνη 2003), σσ. 27-42· στὶς σσ. 21-26 τοῦ ἴδιου βιβλίου δημοσιεύεται καὶ ἀγγλικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἄρθρου]. Χατζοπούλου Ἀντωνίου, «Μουσικὲς ἐκδόσεις τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου», *Κληρονομία* 34 (2002), σσ. 389-399. Πρὸβλ. καὶ ὁρισμένα σχετικὰ μελετήματα τοῦ Γρ. Θ. Στάθῃ, ὅπως καταγράφονται ἀναλυτικὰ στὴν ἐργασία Χαλδαιάκη Ἀχιλλέως Γ., «Ἐργογραφία Γρηγορίου Θ. Στάθῃ», «...τιμὴ πρὸς τὸν διδάσκαλον...». *Ἐκφάραση ἀγάπης στὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητοῦ Γρηγορίου Θ. Στάθῃ. Ἀφιέρωμα στὰ ἐξηντάχρονα τῆς ἡλικίας καὶ στὰ τριαντάχρονα τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς προσφοράς του*, Ἀθήναι 2001, σσ. 99-201, συγκεκριμένα δὲ στὰ ὑπὸ τοὺς ἀριθμοὺς 21, 22, 42-43, 72, 73, 168, 190, 191, 192, ἐπισημαινόμενα ἐκεῖ δημοσιεύματα ⊕ Δίτομο σχετικὸ ἔργο [ὑπὸ τὸν τίτλο· *Τὰ ἐντυπα μουσικὰ βιβλία (1820-1920)*] ἐτοιμάζει ἐπίσης πρὸς ἐκδόσιν ὁ Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς· γιὰ τὴν ἀναγγελία βλ. *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς-Σύμμεικτα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς-Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 2000/2001 [βιβλίο ἐκτὸς ἐμπορίου], σ. 62.

Μουσικὲς ἐκδόσεις δίσκων ἢ φωνοταινιῶν

Βιβλιογραφικὰ ὁ ὥρος εἶναι ἐντελῶς παρδένος μόνον ὁ Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, *Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς-Σύμμεικτα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς-Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 2000/2001 [βιβλίο ἐκτὸς ἐμπορίου], σ. 63, σημειώνει ὅτι ἐτοιμάζει σχετικὸ ἔργο, ὑπὸ τὸν τίτλο· *Δισκο-κασετογραφία ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*.

Β'. ΓΙΑ ΤΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Βιβλιογραφία τῆς βυζαντινῆς μουσικολογίας

Οἱ πρὸς καταρτισμὸ ἐνὸς σχετικοῦ συνθετικοῦ ἔργου ἀπόπειρες εἶναι, πρὸς τὸ παρόν, πενιχρὲς καὶ μᾶλλον περιστασιακῆς ἐνδεικτικῆς εἶναι, γιὰ παράδειγμα, παλαιότερη προσπάθεια τοῦ Γιάννη Μ. Σπετσιώτη, ὁ ὁποῖος κατάρτισε· *Βιβλιογραφικὸ καὶ ἀρθρογραφικὸ δελτίο βυζαντινῆς μουσικῆς* γιὰ τὰ ἔτη 1983-1992 [τὰ δελτία τῶν ἐτῶν 1983-1987 βλ. στὰ οἰκεία τεύχη τοῦ περιοδικοῦ *Ιεροψαλτικὸς Κόσμος* γιὰ τὰ ὁμοειδῆ δελτία τῶν ἐτῶν 1988-1992 βλ. *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 72 (1989), σσ. 530-536 / 73 (1990), σσ. 638-643 / 74 (1991), σσ. 463-470 / 75 (1992), σσ. 877-888 / 76 (1993), σσ. 499-508] καὶ ὁ Μανὼλης Κ. Χατζηγιαννοῦ, «Σπουδὴ καὶ ἔρευνα τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», *Παρνασσός* 13 (1971), σ. 571, εἶχε σχεδιάσει μιὰν *Αναλυτικὴ καὶ κριτικὴ βιβλιογραφία* (sc. τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς), ἔργασία πού δὲν φαίνεται νὰ προωθεῖται ἄμεσα ⊗ *Βυζαντινομουσικολογικοῦ ἐνδιαφέροντος* λήμματα καταγράφονται, ἐπίσης, σὲ ιδιαίτερες βιβλιογραφικὲς ἐνότητες εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν περιοδικῶν (βλ. γιὰ παράδειγμα ἐν κατακλείδι ἐκάστου τόμου τῆς *Byzantinische Zeitschrift*, Μόναχο 1892 κ.έ., ὅπου καταχωρῶνται *Bibliographische Notizen und Kleinere Mitteilungen*) ἢ γενικώτερων βιβλιογραφικῶν ἐργασιῶν [βλ. αἴφνης Τζώγα Χαριλάου Σ.-Παπαευαγγέλου Π. Σ., *Ἑλληνικὴ Θεολογικὴ Βιβλιογραφία τῆς τελευταίας ἑκατονταετίας (1860-1960)*. Ἀρθρα καὶ μελέται δημοσιευθεῖσαι εἰς τὰ κατὰ καιροὺς περιοδικά, Θεσσαλονίκη 1963 (ἀνάτυπον ἐκ τῆς *Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμος 8^{ος}), σσ. 396-399], ἐνῶ τὴν ἐνδελεχέστερη σχετικὴ ἔρευνα διευκολύνει ἤδη σημαντικὰ τὸ διαδίκτυο ⊗ *Συστηματικὴ* εἶναι, ἐν προκειμένῳ, καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ Κωνσταντίνου Χαρίλ. Καραγκούνη, «Ἡ ἐλληνικὴ καὶ διεθνὴς ἐπιστημονικὴ βιβλιογραφία καὶ ἀρθρογραφία γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐκκλησιαστικὴ ψαλτικὴ τέχνη», πού παρουσιάστηκε, ἀρχικά, ὡς ἀνακοίνωση [στὸ συμπόσιο *Conferenza Musicale Mediterranea*, μὲ θέμα *La musica in Grecia oggi attività e ricerca* (Παλέρμο Σικελίας, 21-25 Μαΐου 1992) καὶ στὴ σύνοδο τῆς ISO/IEC τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὁργανισμοῦ Τυποποίησης γιὰ τὴν Αναγνώριση τοῦ Ἑλληνικοῦ Προτύπου Σημειογραφίας τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς (Ἡράκλειο Κρήτης, 7-8 Ἰουλίου 1997)] καὶ ἤδη ἐπεξεργάζεται γιὰ αὐτοτελὴ ἔκδοση.

Γ'. ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ

Ὁ συντάκτης τῆς παρούσης εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὰ ἀκόλουθα (κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ μνημονεύμενα) ἐγχειρίδια (ὅπου, βέβαια, ὁ ἐνδιαφερόμενος μπορεῖ νὰ ἐντοπίσει πλούσια περαιτέρω σχετικὴ βιβλιογραφία): Βουλγαράκη Ἡλία Ἀντ., *Πρακτικὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας*. Μαθήματα γιὰ τοὺς φοιτητὲς τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν 1984. Μεταλληνοῦ Γεωργίου Δ., *Ἐγκόλπιο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας*, Ἀθήνα 1987. Howard Keith-Sharp John A., *Ἡ ἐπιστημονικὴ μελέτη. Ὁδηγὸς σχεδιασμοῦ καὶ διαχείρισης πανεπιστημιακῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν*. Μετάφραση Βασιλικὴ Π. Νταλάκου. Πρόλογος-Ἐπιμέλεια Κώστας Μαν. Σοφούλης, Ἀθήνα 1994. Eco Umberto, *Πῶς γίνεται μιὰ διπλωματικὴ ἔργασία*. Μετάφραση καὶ εἰσαγωγή Μαριάννα Κονδύλη,

Ἀθήνα 1994. Ζούμα Εὐαγγέλου Δ., *Ἔτσι δουλεύουμε ἐπιστημονικά*, Θεσσαλονίκη 1995. Μπάκου Ἡλία Δ., *Μεθοδολογία λόγου καὶ γραφῆς*, Ἀθήνα 1999 ⊗ *Εἰδικὰ γιὰ τὴν ὑποσημείωση βλ. τὸ ἐνδιαφέρον βιβλίο τοῦ Grafton Anthony, Ἡ ὑποσημείωση. Μιὰ παράξενη ἱστορία. Μετάφραση Γκόλφω Μαγγίνη*, (Ἀθήνα 2001) ⊗ *Σχετικὸ μὲ θέματα βυζαντινομουσικολογικῆς ἔρευνας εἶναι μόνον τὸ δημοσίευμα τοῦ Στάθη Γρ. Θ., «Σεμινάριο βυζαντινῆς μουσικολογίας ἤτοι, ἔρευνα καὶ συγγραφικὴ ἄσκηση», ΜΟΥ.Σ.Α. Μουσικὸ περιοδικὸ τῶν φοιτητῶν τοῦ Τμήματος Μουσικῶν Σπουδῶν Ἀθήνας, τεύχος 7^ο, Ἀθήνα Μάιος 2000, σσ. 25-38.*

